

ილია ჭავჭავაძე

ა ჩ რ დ ი ლ ი

გეოგრაფიკობა
«ქართული წიგნი»

საქართველო

ს. ს. ბ. უ. ს. პოლიგრაფტრესტის 1-ლი სტამბა, პლენ. პრ. № 91.

მთავარლიტი № 1777. შეკვ. № 504/128. დაიბეჭდა 3000

ა ჩ რ დ ი ლ ი

იპოვნი იჲ. პოლცატაძის და ილია პინაშვილის.

„რა ვარდმან მისი ყვავილი გაახმოს, დაამჟღავნოსა,
იგი წავა და სხვა მოვა ტურფასა საბაღნაროსა“

რ უ ს თ ა ვ ე ლ ი

I

აღმოვრწყინდა მზე დიდებულადა
და გაანათლა ქვეყანა ბნელი,
კავკასის მთების წვერთა მაღალთა
ზედ გადაჰფინა ოქროს ნათელი.
აღმოჩნდა მთების ზემოთ მყინვარი,
ცისა და ქვეყნის შუა დაკიდულ,
იგივე დიადი, იგივე მძვინვარი,
იგივე დიდებულ და დაღუშებულ.
ქვესკნელთ ძალთაგან იგი მთა მელგრად
ცის გასარღვევად აღმოზიდულა,
მაგრამ მის სრბოლა ცაში უეცრად
თითქო განგებით შეწყენებულა.
მისი ყინულით ნაკვეთი თავი
მოირთო მზისა ოქროს სხივებით,
ქვეყანას მშიშარს მის ფრთეთა ზეგვი
დასცქერის რისხვით და მუქარებით,—

თითქო ელისო განკითხვის დღესა,
რომ იგრიალოს, წამოიქუხოს,
ხმელეთს დაეცეს, მერმეთ ქვესკნელსა
თვითც დაიღუპოს, ისიც დაღუპოს.

II

მაგრამ ისეთი მშვიდი, ნარნარი
იყო იმ დღისა ლამაზი დილა,
რომ თვით მყინვარის რისხვა და ზარი
იმ დილის მადლსა დაემორჩილა.
ქვეყანაც იყო დაღუმებული,
თითქო ღუმელით ყურს უგდებს ცასა,—
და ცაც უღრუბლო და მხიარული
გადმოათენდა მადლს ქვეყანასა.
ხოლო კი ჩემი უნდო გონება
არ მოიხიბლა იმ დილითაცა...
„ნუ გჯერსო,—მითხრა,—ეს მყუდროება,
„სტყუისო ზეცაც და ქვეყანაცა!
„ამგვარი დილა ქვეყანას ბედკრულს
„ბევრჯერ სხვა დროსაც გასთენებია,
„მაგრამ არც ერთხელ მის გულსა ვნებულს
„მადლი ცისა არ მიჰკარებია.
„სულ ტყუილია, რასაც ეხლა ჰგრძნობ...
„ქვეყნის დრტვინვაა დაუძინარი,—
„ღრმად ჩააკვირდი მის ღუმელს და სცნობ,—
„თვით მაგ ღუმელში რა წყევლა არი!..“

III

ბოლოს კი დილის სიტკბოებამა
მეც განმიფანტა ეჭვთა ღრუბელი

და ყოვლად მხსნელმა სასოებაჲ
მომცა ნუგეში მაცხოვნებელი.
ამა ნუგეშით აღძრული სული
აღმევსო ნელის სიხარულითა,
ექვთაგან წინათ გვემული გული
განცხოვლდა წმინდის სიყვარულითა;
გარდმომევიანა ყოვლად შემძლება
ქვეყნისა ამის სიკეთის რწმენა,
აღმიფრთოვანა მან ოცნებები
და განმიწმინდა ხედვა და სმენა.
მეწვივნენ იგი უცხო ხილვანი,
სავსენი ლხინით, ნეტარებითა,—
რომელთაც წარაქვთ კაცთ გულისთქმანი
საიდუმლობის მაცდურებითა.

IV

და მომევიანა მე კაცი დიდი,
მყინვარზედ მდგომი მოხუცებული;
ვითა ქვეყანა—ისც იყო მშვიდი,
უძრავი, უხმო, დაფიქრებული.
მარჯვენა ხელით ეჩრდილნა თვალნი,
ყურადღებითა შორს გაჰყურებდა,
მის გარეშემო შეენოდნენ მთანი
და მათ ფეხთა ქვეშ თერგიც გაჰყევდა.
თერგი მრისხანე, თერგი მბდღვინვარე
ქაფისა ზვირთთა მიაქანებდა,
ვით შმაგი ლომი დაჭრილი, ცხარე,
ჰრბოდა, ჰბლაოდა, მიღრიალებდა,
სკექდა და ჰქუხდა... კლდენი და მთანი
თვის მაშფოთარ შვილს გადმოჰყურებდნენ

და მის ბლავილთან მათი ყრუ ხმანი
ხეობაშია მგზავრს აშინებდნენ.
იქით შორს სჩანდნენ მინდორნი, ტყენი,
და იმათ შორის — არაგვიც ჩვენი...

V

ჩვენო არაგვო! რა რიგ მიყვარხარ!
ქართველის ცხოვრების მოწამედ შენ ხარ...
შენს კიდევბზედ ჩემი მამული
იყო ერთ დროსა გამშვენებული!
ჩემის ქვეყნისა დიდება ძველი
შენს წმინდა თვალ-წინ აყვავებულა;
მიყვარხარ მისთვის, რომე ქართველი
აქ — შენს კიდევზედ დაბადებულა.
შენ ზვირთებ შორის ჩემის ქვეყნისა
გრძელი მოთხრობა დამარხულია
და წმინდა სისხლი ქართველებისა
შენს კიდევბზედ გადასხმულია.
იქ, სადაც შენსა ძლიერსა წყალსა
შეურეე მღვრიეს და მდოვრსა მტკვარსა,
იქ ერთხელ ქართველის სიცოცხლე ჰდუღდა,
იქ მამულისთვის ქართველის ხმა ჰქუხდა.
შენს ზვირთებს გაჰყვნენ საუკუნენი
და საუკუნეთ — იგი ქართველნი!..
გულ-ხელთ დაკრეფით შენსა წმინდა წყალს
რამდენჯერ ტანჯვით ვადევნებდი თვალს!..
რას ვეძებდი მე? ჩემ ქვეყნის წარსულს,
შენ-წინ დაღუპულ ჩემს ძველსა მამულს, —
და მარტო სისხლი ჩემს თვალს დაღალულს
აძლევდა ხოლმე გულსაკედავ პასუხს.

მაგრამ საკუთრად არცა არაგვმა,
 არც თერგმა, არც ტყემ და არცა მთამა
 არ მიიზიდა მოხუცის თვალი,
 მთილამ ამაყად გადმომზირალი,—
 სრულ საქართველო მოჩანდა შორსა...
 იგი მოხუცი მას დააცქერდა;
 ქვეყნის მარგალიტს მაგა ობოლსა
 სიყვარულითა იგი დამზერდა.
 საიღამა ხარ, რამ მოგაგლინა,
 ჰოი, საკვირველო კაცო, მითხარი?
 რად დაგიგდია შენ შენი ბინა
 და ამა მთაზედ რისთვის ხარ მდგარი?
 და, რა ვსთქვი ესა, მსწრაფლვე მომესმა
 იმა მოხუცის ღიდებული ხმა:

VII

„მარად და ყველგან, საქართველოვ, მე ვარ შენთანა!..
 მე ვარო შენი თანამდევი, უკვდავი სული.
 შენთა შვილთ სისხლით გული სრულად გარდამებანა,
 ამ გულში მე მაქვს შენი აწმყო, შენი წარსული.
 მეცა ვტანჯულვარ, ჰე ბედკრულო, შენის ტანჯვითა,
 შენისა ცრემლით თვალნი ჩემნი მიტირებია,
 მეც წარტყვევნილვარ წარსულთ ღლეთა შენთა ნატვრითა,
 შენის აწმყოთი სული, გული დამწყლულებია.
 წარვლილთა ღლეთა შენთა მახსოვს ღიდებულება,
 ვიცი, რომ იყავ ერთხელ შენცა მორკმულ-ძლიერი,
 შენცა გფენია ქვეყნის მადლი—თავისუფლება,
 ეხლა აღგვილა ყველა ესე, ვითარცა მტვერი...“

და ძესა შენსა დღეს არც კი სწამს შენი აღდგენა,
განწირულების შთასდგომია მას გულში წყლული,
მას დაჰკარგვია ტანჯვათ შორის შენდამი რწმენა
და დაუგდიხარ ვით ტაძარი გაუქმებულბ.
ვიდრე ძე შენი არ გაიკვლევს ზოგადს ცხოვრებას
და მცნების ნათლით ზე-აღზიდულ, ამალღებული
ჰკვით არ განსჰვრიტავს. საზოგადო ცხოვრების დენას,
იმ დრომდე იგი უიმედო, შეწუხებული,
უქმისა დრტვინვით, გულის-წვითა მწარე ცრემლს დაღვრის,
მაგრამ არ ირწმენს, წამებულო, შენს აღდგენასა,
და იგი ცრემლი ურწმენობის, ეჭვის და ტანჯვის,
ჰღალადებს მხოლოდ ძისა შენის უძლურებასა.

VIII

„აჲ არვის—დიდსა, თუ პატარასა,—
ქვეყნის ტკივილით არ სტკივა გული,
დაჰვიწყებია, რომ ქვეყნად ცასა
ღვთად მოუცია მარტო მამული;
დაჰვიწყებია, რომ დიდი არი
ღვთისა წინაშე იგი ცხოვრება,
რომელიც ქვეყნის წვითა დამწვარი
ქვეყანასავე შეეწირება.
წმინდაა იგი, ვისაც ეღირსა
მამულისათვის თავის დადება!..
ნეტა იმ ვაჟკაცს, ნეტა იმ გმირსა,
ის თავის ხალხში აღარ მოჰკვდება.
მას განაცოცხლებს სიმღერა ხალხთა,
შორს საუკუნეთ ეტყვის მის სახელს,
და არა ერთხელ ჰაბუკთა ყრმათა
ხმლის ტარზედ ძლიერს აუთრთოლებს ხელს;

იმ სიმღერას რა ისმენს მსცოვანი,
სიბერის ჟამსა კვლავ მოიფონებს,
გმირის სიკვდილი სახელოვანი
ახლად ცხოვრებას მას მოანდომებს;
აკვანზედ დედა უმღერებს შვილსა
ტბილისა ხმითა იმ სიმღერასა,
და თუ ინატრებს რასმეს მისთვისა, —
ინატრებს გმირის მის დიდებასა;
და უფრო ხშირად იმღერს ქალწული,
გმირს მოიგონებს და გამხნევდება,
ყოველი იმღერს და სხვა მორკმული
გმირი იმ მღერით დაიბადება.

IX

„მაგრამ, ქართველნო, სად არის გმირი,
რომელსაც ვეძებ, რომლისთვისც ვსტირი?
იგი აღარ გყავთ... მის მოედანი
ჯაგით აღვსილა, ვერანად ქმნილა,
გმირის დამბადი დიდი საგანი
თქვენში სპობილა და წაწყმედილა.
გადასდგომიხართ თქვენ ქართველობას,
დაგინგრევიათ დიდი მამული,—
რალა დაჰბადავს თქვენში დიდს გრძნობას?
რითი აღტკინდეს ქველისთვის გული?
თქვენ გარს მადლითა სავსეს ბუნებას
შეუკრებნია ყოველიფერი,
რომ მისცეს თქვენში ზრდა დიდს ცხოვრებას,
ჰყოს იგი ძლიერ და ბედნიერი.
ვიშ, ეს ქვეყანა, ხმელეთის თვალი,
დიდის სამოთხის კუთხე პატარა,

ქედმოდრეკილა ნაღვლით საწყალი,
რომ მისი ტრფობა თქვენში შემწყდარა;
რომ დაგიგდიათ უმწედ, უნუგეშ,
თქვენის სიავით დაწყლულვებულა,
თქვენგან გმობილი, უცხოს კალთის ქვეშ,
ვითა ობოლი შეფარებულა.

X

„ხოლო აქაც კი ვრდომილთ შორისა
ღვთის ნაპერწკალი ზოგჯერა ჰკრთების,
ქვეყნის წარხდომას გული ზოგისა
შეებრძვის და არ ემორჩილების;
მაგრამა ლალვა, შური და მტრობა
იმ ზოგთა შორისც ღრმად ჩანერგულა,
ამა ჭირთაგან მათი მხნეობა
აღძვრისა უმაღ გაცუდებულა.
აგერ ორ-სამს კაცს რაღაც უგრძენიათ,
ქვეყნისა სახსრად ერთად მოდიან,
ერთის საქმისთვის გაუღვიძნიათ
და ერთმანეთს კი არ ენდობიან.
ერთმანეთისა მათ სიკეთე ჰშურთ,
თუმც ერთისათვის თითქო იღვწიან;
თვით ამხობენ მას, რის აღდგენაც ჰსურთ,
თვით ჰშველიან მას, რასაც ებრძვიან.

XI

„აგერ უფალი და მისი მონა!
თრთოლით სასწორზედ ხარჯს უწონს ძნელსა
და, რა დასწორდა სასწორზედ წონა,
უფალი პინას ზედ ადგამს ფეხსა

და მით მის ხარჯსა ერთსა—ორად ჰხდის...
მონამ მწუხარედ გულს გაიღიმა,
უმწეობითა თავის ხარჯსა ჰზრდის
და საწყლის თვალთგან ცრემლმა იწვიმა.
მაგრამ ქვა არის ბატონის გული,
ვერ დაარბილებს მას შებრალება;
ვერა გაჰკურნოს მან მონის წყლული,
ვინც მონებას თვით ემორჩილება.
მონა ბედშავი, მონა საწყალი
სდგას, ევედრება მის თვალი შევებას,
და გულში ჰფიქრობს: ვიშ, ჩემი ბრალი!
რით შევძლებ შეილთა ჩემთ გამოკვებას?
ვიშ, ჩემი ოფლი, მათთვის დაღვრილი,
ნაყოფი, იმა ოფლით გაზრდილი,
დღე-და ღამ ჩემი უწყვეტი შრომა,
დარში, ავდარში ცის ქვეშე დგომა,
ვაი, ვაგლახი, ჭირნახულობა,
თმენა, ცდა, სიმხნე და უძილობა
მარტო ბატონის თვალსა ახარებს
და თქვენ, ცოლ-შვილო, კი არას გარგებს.
ვაიმე, ბედკრულს რაღა დამრჩება,
რომ გაეახარო ცოლ-შვილის თვალი?..
ვინა შრომობდა და ვინა ჰძლებდა,
ღმერთო, სად არის აქ სამართალი?!..

XII

„შენში კაცისას გრძნობას არ ხედვენ,
ღედას ძუძუდგან შვილსა აჰგლეჯენ,
ვინ იცის, სიღამ სად გაჰყიდიან...
უწმინდურისა ხელითა სთხრიან

დედისა გულში უკეთეს გრძნობას,
 ცოდვად უთვლიან შვილისა ტრფობას.
 თუ ღმერთმა მისცა შენსა ასულსა
 სილამაზე და მშვენიერება,—
 მონავ ჩაგრულო, ვითამ შენს გულსა
 სასიხარულოდ ეგე ექნება?!
 ქალს წაგართმევენ, ქალს გაჰყიდიან,
 ნამუსს მოუკვლენ შეუბრალებლად,
 და წრფელსა გულში ღვარძლს ჩაასხმიან,
 გახდიან ყვავილს ფეხ-ქვეშ სათრევლად.
 უმანკო პირზე შენს ტურფას ქალსა
 გარყვნა დაასვამს საზარო დაღსა...
 მას, რაც გიყვარდა, ნახავ დაცემულს,
 ნამუსწართმეულს და შეგინებულს!..
 პირს უკუ-იქცევ და შეძრწუნდები,
 ცრემლს მოინდომებ და არ გექნება,
 წყევლით, ვაებით მას განშორდები
 და ქალი შენი შენ შეგზარდება,—
 და მაშინ იტყვი: ნეტავი გველად,
 გველის წიწილად მე მომცემოდი,
 რომ ქვეყნის ქელვად, ქვეყნის სათრევლად
 შენ, შვილო ჩემო, არ გამხდომოდი.

XIII

„შრომისა შვილო, მძიმე უღელი
 ქვეყნის ცოდვისა შენ გაწევს კისრად,
 თუმცა ტვირთმძიმეთ შემწყნარებელი
 შენის დახსნისთვის ჯვარს ეცვა ქვეყნად;
 თუმცა ქვეყანას მისი მოძღვრება
 დღეს მარტო სიტყვით უქმით ჰრწმენია,

მაგრამ ცხადად ჰხმობს მის წმინდა მცნება,
რომ მყოობადი მარტო შენია.
შრომა, აწ ქვეყნად 'ტყვედა პერობილი,
მძარცველობის ქვეშ ჩაგრულ-ვნებულა,
ხოლო რღვეულა მისი ბორკილი
და დასამსხვრევლად გამზადებულა.
შრომისა ახსნა—ეგ არის ტვირთი
ძლევამოსილის ამ საუკუნის,
კაცთა ღელვისა დიადი ზვირთი
მაგ ახსნისათვის მედგრადა იბრძვის.
ველარ განუძლებს ქვეყანა ძველი
განახლებისა გრიგალის ქროლას,
ველარ განუძლებს ქვეყნის მძარცველი
ქეშმარიტებით აღძრულსა ბრძოლას, —
და დაიმსხვრევა იგი ბორკილი
შემფერხებელი კაცთა ცხოვრების,
და ახალს ნერგზედ ახლად შობილი
ესე ქვეყანა კვლავ აღყვავდების.

XIV

„შრომის სუფევა მოვა მაშინა
ქეშმარიტების მის ძლიერებით
და განმტკიცდება სოფელსა შინა
კაცთმოყვარების სახიერებით.
ყველასთვის იქმნეს იგი სუფევა
თანასწორადა ნიჭთა მფენელი;
მის მაღლით წარწყმდეს ძარცვა და რბევა
და ერთგან სძოვდეს ცხვარი და მგელი.
მაშინ უქმ სიტყვად არ იქნებიან
ძმობა, ერთობა, თავისუფლება,

ეკლის გვირგვინით აღარ ივლიან
 კაცთმოყვარება და სათნოება.
 ალლო აილო ქვეყანამ ძველმა,
 რომ დღე-და-ღღე მის წყობა ირღვევა,
 და ამ ზვიადმა საუკუნემა
 უნდა ზეას იგი შრომის სუფევა.
 მაშინ, მაშვრალო, შენც განკაცდები,
 წართმეულთ ნიჭთა კვლავ მოიპოვებ,
 სხვას ძირს არ დასწევ, თვით აღმაღლდები,
 არც ვის ემონვი და არც იმონებ.
 მაშინ ეგე ხმა შენის სიმღერის,
 დაბლად ღულუნი დაღონებული,
 მღერა, ვით კენესა, საწყალის მეხრის,
 შორი ხმა მწყემსის დაობლებული, —
 მხიარულ ხმებად გარდაგეცვლების
 და შენს გუთანზედ გულით ღმობილი
 იტყვი სიმღერას თავისუფლების.
 ეგ სიმღერაა ვით ლოცვა ტკბილი!..
 მინდორნი, ტყენი, ნახნაენი, ველნი
 შენის ლხენითა განიხარებენ,
 შენგან შემკულნი იგი ყოველნი
 შენს ტკბილს სიმღერას ბანს გამოსცემენ.

XV

„აგერ დიდკაცი დარბაისელი
 კმაყოფილების განცხრომაშია
 მაშინ, როს მისი მოძმე საწყალი
 სასოწარკვეთილ მონებაშია.
 მოძმეთა ხსნისთვის თავის-დადება
 წმინდა ხვედრია მხოლოდა გმირთა

და მას ვით შესძლებს თავმოყვარება,
 რომელიც იმა დიდკაცთა სჭირთა?
 ის რად ინდომებს ქვეყნისა ბედსა,
 როს მასა შველის მის ბედკრულება?
 რად შეებრძვის ის სიბოროტესა,
 როს მეოხებით მისით თვით ჰრჩება?
 აგერ ვაჟარიც ცბიერის ღიმიით
 მოძმეთ ატყუებს, რა ჰყიდის ნივთსა,
 და ძმა მის მოკვდეს თუნდა შიმშილით,
 უნადვლოდ განვლის ცხოვრების ზიდსა.
 აგერა მღვდელნიც— ერთა მამანი—
 რომელთ ქრისტესგან ვალად სდებიან
 ამა ერისა სულის აღზრდანი,
 რა-რიგ გულ-ხელი დაუკრებიან!
 სად არის სიტყვა დიდის სწავლისა,
 სიყვარულის და სამართალისა,
 რომ მათ ბაგეთგან არ მომდინარებს
 და ერს დაცემულს არ აღამაღლებს?
 სად არის იგი მღალადებელი
 ქვეყნის ხსნისათვის ჭეშმარიტება?
 სად არის იგი ბიწის მღევნელი
 ჯვარცმულის ღმერთის მაღალი მცნება?

XVI

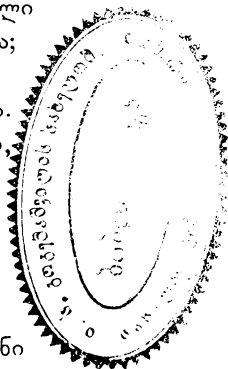
„აგერ ტფილისიც!.. ყრმასაც და ბერსაც,
 ქალსა—მახინჯსაც და მშვენიერსაც,
 დიდსა, პატარას, თავადსა, გლეხსა,
 მე უხილავი ყურსა ვუგდებდი,
 მაგრამ კი, ვფიცავ ქართვლის სახელსა,
 მათს აზრში აზრსა მე ვერ ვპოვებდი.

ერთგზით შეჰხედავ და იქ ცხოვრება
 მართალ ცხოვრებად მოგეჩვენება:
 ჰლხინობენ კიდევ, კიდევ ჰხარობენ,
 ჰფიქრობენ, ჰგრძნობენ და ჰმოქმედობენ,
 ჰხედავ ფაცა-ფუცს და ყველგან ჟღივილს,
 უბედურ ცრემლთან ბედნიერს ღიმილს,—
 მაგრამ მათ ცრემლსა, ღიმილს, თუ გრძნობას,
 სიხარულს, თუ ფიქრს, თუ მოქმედობას,
 ფრჩხილის ოდენიც არა აქვს აზრი
 და ყველა იგი თვალთმაქცი არი.
 ფუჰია იგი მისი ცხოვრება,
 უფერულია და ცალიერი,
 არც სიცოცხლეა, არც გემოვნება,
 არცა საგანი გულწარმტაცველი!
 იქ ღლე ჰრბის ღლესა, ვით ჰრბოდა გუშინ,
 ერთნაირად და უფერულადა,
 რისთვისც მამანი იღვწოდნენ უწინ—
 ღლეს შვილთ არ უღირთ არც ერთ ფლურადა.
 გრძნობას—ოქროსა ფასად ჰყიდიან,
 მფაერის ღიმილზე—პატიოსნებას,
 და დაჟანგებულ ბორკილზე სცვლიან
 თავის მამულის თავისუფლებას.

XVII

„აგერა მცხეთაც—სავანე გმირთა,
 დიდი აკლდამა დიდის ცხოვრების,
 სად პირველ ქართველის მორჴმულთა შვილთა
 ღრმად ჩარგეს ძირი თავისუფლების;
 სადაც ჰყვაოდა ხე ცხოვრებისა
 ქართველის გულიდამ აღმოცენილი,

და წყარო იგი წყაროდ შვებისა
 სჩქედდა იმ გულით გარდმოდენილი;
 სად ის ხე ნაძვის მის სუნნელისა
 ჰყვოდა ქართვლის წყლულთა კურნებად,
 და მის ქვეშ წყარო უკვდავებისა
 სცემდა იაზმას ერის ცხოვნებად;
 სად იმ ხის წმინდის ფოთოლი, ხილი
 საკვდავადც დაჭრილს ეკურნებოდა;
 სად იმა წყაროს წყლით დაბანილი
 ქართვლის ტკივილი დაუყუდებოდა.
 აწ აღარა სჩქედს წყარო ცხოველი,
 ხე ცხოვრებისაც იგი დამკნარა
 და იგი დედა-ქალაქი ვრცელი
 აწ სამიკიტნო დაბად გამხდარა.
 ნგრეულან მისნი დიდნი პალატნი,
 დიდი ცხოვრება მის დაცემულა,
 დღეს იმ ცხოვრების წმინდა ალაგნი
 პირუტყვთა ქელვით შეგინებულა.

XVIII

„ქართვლის სამკვიდროვ, ქვეყნის თვალად დაბადებულო,
 რამდენს ვაებას შენსა თავზედ გარდაუვლია!..
 ჯვარცმულის ღვთისთვის თვით ჯვარცმულო რე წამებულო,
 ეკლიანს გზაზედ შენებრ სხვასა რომელს უვლია?
 სხვა რომელია, რომ ათასთ წელთ ბრძოლა მედგარი
 გამოველოს და სრულიად მტვრად არ აღგვილიყოს?
 შენ ხარ, მარტო შენ!.. მაგალითი სხვა არსად არი,
 რომ სხვა ქვეყანას, სხვასა ერსა ეგ შესძლებიყოს.
 შენთა შვილთ გული შენთა მტერთა შეაკლეს ზედა,
 ორი-ათასის წლის ბრძოლაში მათ სისხლი ჰღვარეს,

მაგრამ ამაყი თვისი თავი ქვეყანაზედა
არავის წინა სამუდამოდ არ მოიხარეს.
ორი რამ იყო, რისთვისაც ძე შენი იღვწოდა,—
ბედმა უწყალომ სხვა საქმისთვის არ მოაცალა,—
მამულისა და რჯულისათვის იგი იბრძოდა,
ორივ დაიცვა, მაგრამ ყველა მათ ანაცვალა.

XIX

„თვალ-წინა მიდგა ის კირთების ბედშავნი დღენი,
როს შენ დაგიპყრო მაკედონის გმირის ლაშქარმა,
და შეგირყია დიდ ცხოვრების სამკვიდრო ბჭენი
შენმა მოძულემ და მოლალემ უცხო მთავარმა.
სძულდა ქვეყანა, რომელიცა მას ეპყრა ხელთა,
სძულდა თვით ერიც, მის სიკეთე, ნიჭიერება...
ვერა, ვერ ჰმართონ ვერსად ერი იმა მმართველთა,
ვისც არ აქვთ ერის სიყვარული და შეწყნარება.
ერის მზავრელი, ქვეყნის მთხრელი იგი მმართველი
მთელს საქართველოს თვის ფერხთა ქვეშ მჭვარებრ ჰქე-
ერის იმედის, სასოების, ნიჭის მმუსრველი [ლვიდა,
თვით ერის ენას—მაგ ერის განძს—იგი სდევნიდა.
სძაგდა ყოველი, რაშიც იყო ერის ღირსება,
რაშიაც ერი თვისთა ნიჭთა იყო მსახველი,
რაშიაც იყო მის დიდება, პატიოსნება,
რისთვისაც დაშვრა მამა-პაპის გული და ხელი.
მას ჰმორჩილებდა ერი შენი მძულვარებითა,
დევნულების და კირთების ქვეშ ქედსა იხრიდა,
და მონებრივის თვალთმომკცევის კრძალულებითა
ზღვევისა წადილს გულდაკეტით დღე-და-ღამ ჰზრდიდა.

XX

„მოვიდა ის დღეც შურის-გებისა,
მტარვალს აღუდგა ქართველის ქველობა...
მართალი არის ხმალი ზღვევისა,
როს ხელს ჰკიდებს მას მამულის ტრფობა.
მახსოვს ფარნავაზ ჰაეროვანი,
გულმტკივნეული შვილი ქვეყნისა...
მან იღვა თავსა სახელოვანი
ის დიდი საქმე შურის-გებისა.
ერის და ქვეყნის შეურაცხოფას
ველარ გაუძლო ჭაბუკმა გმირმა,
ველარ გაუძლო მტარვალთ ურცხოვობას
იმა მამულის ამაყმა შვილმა.
გადგა და დასცა თავზარი მტერსა,
დაამხო პირქვე ყმობა, მონება,
და უცხოთ ხელთქვეშ დაჩაგრულს ერსა,
ვით მზე, მოჰფინა თავისუფლება,—
და შენ, ჰე ქართლო, მტრისგან რღვეული
კვლავ შეგაერთა ერთის ცხოვრებით,
ქართველის სახელი დამცირებული
კვლავ შეჰმოსა მან პატიოსნებით.

XXI

„მას აქეთია, ქართლო, შენს შვილსა
არ ჩაუგია ქარქაშში ხმალი...
შენზედ მოიქცა ძველის ქვეყნისა
გაუმადლარი და ხარბი თვალი.
მას აქეთია ოთხ-კუთხივ მტერნი
შენს თავსა შენვე გეცილებოდნენ,
მაგრამ ვაჟკაცი შვილები შენნი

გულდაგულ მტერსა წინ უდგებოდნენ.
იყო დრო, როს შენს ძახილზედ, ხმაზედ
მამულის დროშა გაიშლებოდა
და ჭაბუკთ რაზმი შენს მოწვევაზედ
მტრის დასახვედრად მოგროვდებოდა.
იყო დრო, როცა შენის გულისთვის
თითონ სიკვდილსაც ლხინად ჰხადოდნენ
და თავდადებას მამულისათვის
ერთმანეთს ომში ეცილებოდნენ.
ეხლა რაღაა!.. გაჰქრენ ის დღენი,
გაჰქრა იგიცა ძალ-გულოვნება,
და საკვირველნი მამათ საქმენი
ეხლანდელ შენს შვილს არც აგონდება.

XXII---XXIII

XXIV

„წამხდარა ყველა, ის ღონე და ის ძლიერება,
მტვრად გარდაქმნილა ახოვანი იგი ცხოვრება,
აწ იგი თითქო თვის დენაში შეყენებულა...
ხოლო ოდესღაც მოდენილა თვის ფართო გზაზედ,
ბევრჯერ უსაგნოდ, ბევრჯერ აზრით აღელვებულა...
ქართვის ტკივილი ყოველთვის კი სჩნევია მას ზედ.
დენილა იგი ტანჯვათ შორის და სიამეთა,
ხან დაცემულა და მიმქრალა, ხან აღდგომილა,
ხან შური, მტრობა, ერთურთ ლალვა სთხრიდა კიდეთა,
რომელთ შორისაც ის ცხოვრება მძლავრი შობილა.
მაშინ გათხრილნი ის კიდენი მთლად დარღვეულან,
ძლიერნი ზვირთნი იმ ცხოვრების აღქაფებულნი

სხვა-და-სხვა ტოტად გადმოსულან, გადაგდებულან,
დაუთქავთ შრომა წინაპართა სისხლითა რწყულნი.
როდისღა ვნახავ მშვენიერსა ამ ქვეყანასა
თვისთა ღიდების ნაშთსა ზედა კვლავცა აღმდგარსა,
დროსთან დანთქმულსა სხვა-და-სხვათა კავშირთა ბრძოლას,
ერთის ცხოვრების, ერთის სულის ძლიერსა ქროლას?
როს ესე ტოტნი ერთ-ცხოვრების, ერთ-არსებისა,
ეხლა გაყრილნი, ერთ მდინარედ შეერთდებიან?
როს იგი ტომნი ცად მიღწეულ მძლავრ კავკასისა
ერთისა აზრით, ერთის ფიქრით განდიდდებიან?
თავისუფლების მშვენიერის სხივთ მხურვალება
როდის დაადნობს დაჟანგებულს დიდ ხნის ბორკილსა,
და ქართველობა სიქადულად როდის ექნება
ქვეყნის წინაშე ყოველ ქართველის ერთგულსა შვილსა?“

XXV

ამ დროს ქუხილმა დაიგრიალა,
გრგვინვა დაიწყო მისმა ხმამ მთებში,
ცაზედ ელვამა გაიპკრიალა
და გაანათა მდინარე ხევში.
ცას გადაედვენ შავნი ღრუბელნი,
ნისლში შთაცვივდნენ მთანი და ველნი;
ქარმა დაჰღმუვა ხევ-ხუვსა, მთებსა,
ბუქი სვეტსავით აატრიალა,
რისხვითა ჰგლეჯდა კლდესა და ღრესა,
ზვავმაც მალლიდამ დაიგრიალა,—
და მყის ბუნების მშვიდი ღუმილი
ბნელ ჯოჯოხეთად გადიქცეოდა,
წყალი და ცეცხლი, მეზი, ქუხილი
ერთმანეთშია აირეოდა.

მაშინ შეეხედე მყინვარსა მძლავრსა...
დიდხანს ვეძებდი იქ მოხუცს კაცსა,
მაგრამ შავისა ღრუბლისა სისქეს
ვერ გაატანა თვალმა უძლურმა...
„ნუ თუ გათავდა ამით ხილვა ეს!“—
შემომტირა მე მწუხარე გულმა.
მცირეს ხანს შემდეგ გადიწმინდა ცა,
გამოიღიმა ნათლად მთამაცა,
და მზისა სხივით გაბრწყინებული
კვლავ დავინახე მოხუცებული.
ცისკენ აღეპყრნა თრთოლითა ხელნი
და მოედრიკნა მუხლნი ძლიერნი...
თურმე მოხუცი ის ჰლოცულობდა
და ღმერთსა ესრეთ ვევედრებოდა:

XXVI

„დედავ ღვთისაო! ეს ქვეყანა შენი ხვედრია...
შენს მეოხებას ნუ მოაკლებ ამ ტანჯულს ხალხსა;
საღმრთოდ მიიღე სისხლი, რომელ ამ ხალხს უღვრია,
ჩაგრულთ სასოო, ნუ არიდებ მოწყალე თვალსა!

რაცა ტანჯულა ეს ქვეყანა, ტანჯვად ეყოფა,
მოეცი ძალი დაერდომილსა კვლავ აღდგომისა,
სახელოვანი განუახლე წარსულთ ღღეთ ყოფა,
მამა-პაპური სული, გული მოჰმადლე შეილსა.

ძლიერო ღმერთო! შენთვის ჰბრძოდნენ ქართველისა ძენი,
დასაბამითვე არ იციან—რა არს მშვიდობა,
იკმარე საღმრთოდ მათ პატიჟნი და სისხლის ძღვენი,
თუ რამ შეგცოდეს,—შეისყიდეს ტანჯვით შენდობა.

მოჰმადლე ქართველს ქართველის ნდობა და სიყვარული
და აღუდგინე მშვენიერი ესე მამული!..

ჰოი, სახიერო! ცისარტყელა განავლე ცასა,
რათა წარღვნისა მოლოდინი წარხოცო ხალხსა!..“

XXVII

მსწრაფლ გადმოეშო ცისა ლაჟვარდსა
შვიდფეროვანი სარტყელი ცისა
და გაღეფინა ჩემს ქვეყანასა
მახარობელად ტკბილ იმედისა.
ამენთო გრძნობა მაღლითა ცეცხლებრ,
ერთს ფიქრს მიეცა გულისთქმა ყველა,
და მაშინ ვიგრძენ, რომ მშვენი მისებრ
ჯერ არ მენახა მე ცისარტყელა.

26 იანვარი, 1859 წ., [პეტერბურგი].
- (1872 წ. *)

*) პოემის პირვანდელი ვარიანტი დასრულებულია 26 იანვარს 1859 წლისა, პეტერბურგს, ხოლო აქ მოთავსებული ბოლო რედაქცია ეკუთვნის 1872 წელს.